

SZEMLE

Tüskés Gábor

JEZSUITA ISKOLADRÁMÁK

Jezsuita iskoladrámák (Ismert szerzők). Sajtó alá rendezte Alszegey Zsoltné – Czibula Katalin – Varga Imre. Budapest, Argumentum Kiadó – Akadémiai Kiadó, 1992, 990 l.

Jezsuita iskoladrámák (Ismeretlen szerzők). Programok, színlapok. Sajtó alá rendezte Alszegey Zsoltné – Berecz Ágnes – Keresztes Attila – Kiss Katalin – Knapp Éva – Varga Imre. Szerk. Varga Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó – Argumentum Kiadó, 1995, 1104 l.

Köztudomású, hogy a XVI–XVIII. századi Magyarországon – hivatásos színjátszás hiányában – a főúri, főpapi és nemesi kastélyszínházak alkalmi előadásai mellett az iskolák adtak otthont a folyamatos, szélesebb rétegeknek szóló színelőadásoknak. Ez a többé-kevésbé rendszeresnek tekinthető iskolai színjátszó gyakorlat volt az egyik fő ösztönzője a nemzeti drámairodalom és a magyar nyelvű hivatásos színjátszás megszületésének, s részben ide nyúlnak vissza a hazai színészgárda és közönség nevelődésének gyökerei. Az előadásoknak hosszú időn át jelentős szerepük volt a nyelvek és a retorika szabályainak gyakorlásában, a társasági viselkedés elsajátításában, a keresztény erkölcsi normák és világkép elmélyítésében, valamint az egyes felekezetek és rendek elképzeléseinek megfelelő történelem- és társadalomfelfogás közvetítésében.

A katolikus oktatási intézmények közül a legkiterjedtebb, leghosszabb időszakot átfogó színjátszás a jezsuita kollégiumokban folyt. Német nyelvterületen például 1549-ből, Magyarországon 1581-ből vannak az első adatok jezsuita diákok színelőadásaira. A színjátszás gyakorlata a jezsuita iskolákban végső soron Loyolai Szent Ignác *Constitutiones*-ének egyik szabályozására megy vissza (Pars IV, 16,3). A pedagógiai megfontolások mellett a Jézus Társaság azért is szentelt fokozott figyelmet a

színjátszó hagyományok ápolásának, mivel az iskolai előadások különösen alkalmasak voltak arra, hogy kifelé is tanúsítsák a jezsuita oktatási rendszer eredményességét.

A XVI. század második és a XVII. század első feléből származó jezsuita drámaszövegek túlnyomó többsége szoros, ám konfliktusoktól sem mentes kapcsolatban áll az európai költői hagyománnyal. Alapvető meghatározójuk a humanista eszmék részben pozitív értékelése és a középkori egyházi örökség folyamatosságáról vallott elképzelés, illetőleg e kettő feszültsége. A jezsuita darabok szerkezeti, nyelvi alakítása kezdetben döntő mértékben a plautusi és terentiusi komédiák mintájára történt, a művek tartalmát a keresztény üdvtörténet dimenziói határozták meg. Ez az alapkombináció egyaránt lehetőséget adott általános élethelyzetek színrevitelére és a példaszerűnek tartott eszmények bemutatására. A nemzeti irodalmak XVII. századi megerősödése fokozatosan megkérdőjelezte a neolatin jezsuita költészet elsődleges szerepét, s a neozstoicizmus hatása nyomán a jezsuita drámában is háttérbe szorult a felekezeti szempontok hangsúlyozása. Az antik tragédiának és profán változatainak ellensúlyozására megjelent a keresztény szomorújáték műfaja. A század közepén megkezdődött az áthagyományozott drámai modellek átfunkcionálása, és – Jean-Marie Valentin kifejezésével – az ún. cselekvő, megjelenített elmélkedések térnyerése nyomán egy heterogén elemeket magába olvasztó, aszketikus drámatípus és színjátszás jött létre.

A több mint száz éve folyó magyar irodalom- és színháztörténeti kutatások eredményeként eddig is a jezsuita iskolai színjátszásról tudtuk a legtöbbet. Nagy lendületet adott a kutatásnak, hogy Staud Géza rendszeresen számba vette, majd topográfiai, azon belül időrendi csoportosításban közreadta a magyarországi kollégiumok színjátszásának forrásait (*A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773*, I–IV, Budapest, 1984–1994). Staud munkája abban az MTA Irodalomtudományi Intézetében készülő, *A magyarországi iskolai színjátszás forrásai és irodalma* című, Hopp Lajos által szerkesztett sorozatban látott napvilágot, melynek további megjelent kötetei a protestáns és katolikus tanintézmények színjátszásáról adnak képet, s folyamatban van a piarista iskolai előadásokról tájékoztató kötet megjelenése. Az említett sorozattal párhuzamosan készülő, *Régi Magyar Drámai Emlékek, XVIII. század* című másik sorozat magukat a drámaszövegeket adja közre, s a protestáns, a minorita, a pálos és a királyi tanintézmények, valamint a katolikus papneveldek színjátékait tartalmazó három kötet után most a jezsuita drámák korpuszát vehetjük kézbe.

A 4/1. számú első kötet tizenhat, ismert szerzőjű/fordítójú drámaszöveget, a 4/2. számú második húsz, ismeretlen szerzőtől származó szöveget és harmincegy, többségében ugyancsak ismeretlen szerzőjű programot, színlapot tartalmaz. Az első kötet szövegei közül tíz itt jelenik meg először nyomtatásban, a második kötetben tizenhárom eddig közöletlen drámaszöveg található. A programok és színlapok túlnyomó többsége ugyancsak itt jelenik meg először modern kiadásban. Az első kötet összesen hét szerző, illetőleg fordító munkáit tartalmazza. Közülük az egy ideig Magyarországon tanító, német származású Fríz András latinul írt három művének fordítóit nem ismerjük. A kötet legnevesebb szerzője Faludi Ferenc három drámával és Illei János két eredeti darabbal és két fordítással. Rajtuk kívül Kereskényi Ádám három, Lestyán Mózes két, Kozma Ferenc és Kunics Ferenc egy-egy szöveggel szerepel.

A közölt szövegek többsége fordítás, illetőleg átdolgozás. Az első kötetben például csupán két eredeti mű található. A fordító személye több esetben ismeretlen, néhány szövegnél tisztázatlan az eredetiség/fordítás/átdolgozás kérdése, illetőleg a közvetlen forrás nem azonosítható. Az eredetileg olasz nyelvű darabok magyar nyelvű változatai gyakran a latin fordítások közvetítésével készültek.

Az első kötetben közölt darabokat kivétel nélkül a XVIII. század második felében mutatták be, míg a második kötetben három drámaszöveg és tizenegy program a XVIII. század első, a többi a század második feléből való. A darabok tematikája változatos, és a vallásos, többnyire bibliai tárgyú színjátékok mellett számos a görög, bizánci, római, perzsa és magyar történelemből, valamint a mindennapi életből témát merítő szöveg található. A korabeli európai drámairodalom legjobb hagyományainak jezsuita befogadását tükrözi Metastasio *La clemenza di Tito* és *Attilio Regolo* című darabjainak két, illetőleg egy fordítása és ugyancsak ötle a *L'eroe Cinese* adaptációja, továbbá Molière *Le bourgeois gentilhomme*-jának szabad adaptációja, illetőleg egy attól független fordítása, valamint a *Les fourberies de Scapin* adaptációja. A kortárs dán drámairodalmat Holberg egyik vígjátékának fordítása képviseli. A külföldi jezsuita szerzők közül Giulio Cesare Cordara (*Caesar*), Franciscus Neumayr (*Conversio Sancti Augusti*), Giovanni Granelli (*Sedecia ultimo re di Giuda*) és Antonius Claus (*Prima ad coelum via per innocentiam*) van jelen egy-egy fordítással, illetőleg adaptációval.

A két kötet szerkezete, a főszövegek kiválasztása, gondozása és a filológiai apparátus megfelel a sorozat korábbi kötetekben alkalmazott elveknek. Míg az első kötetben a darabok a szerzők nevének betűrendjében követik egymást, a második kötetben az anyag heterogeneitása miatt több szempontú közlési elv érvényesül. Ez a kötet az egykorú nyomtatványból ismert szövegeket a megjelenés időrendjében, a kéziratos szövegeket a forrás lelőhelye szerint a helységnevek betűrendjében, a programokat és színlapokat pedig újra kezdődő sorszámozással a nyomtatás helyének betűrendjében közli. A jegyzetek minden szöveg után tartalmazzák a műre, a szerzőre, a forrásra és az előadásra vonatkozó adatokat, melyekhez szövegkritikai megjegyzések, nyelvi és tárgyi magyarázatok kapcsolódnak. A szövegváltozatok eltérései lapalji jegyzetekben találhatóak. A szövegek által felvetett kérdések tárgyalása támaszkodik az eddigi kutatások eredményeire. Emellett a szöveggondozók számos új adatot, megállapítást közölnek, és jelzik a megoldatlan problémákat, például az egyértelmű rendi hozzárendelés, a tisztázatlan források, a szerzőség, a datálás, az előadás és szöveg viszonya kérdéseiben. Magas filológiai igényel készült, de nem kritikai kiadásról lévén szó, a szövegekben lehetőség nyílt a központozás megváltoztatására és a helyesírás bizonyos egységesítésére a mai olvasó helyzetének megkönnyítése érdekében. A szöveggondozói munkát jelentősen megnehezítette, hogy az alapszövegek szöveghordozóinak eltérései és a nagyszámú változat számos, előre nem látható kérdést vetett föl, s emiatt nem mindig volt lehetőség a szövegkritikai elvek teljes egységesítésére és következetes alkalmazására.

Az irodalom-, színház- és művelődéstörténeti szempontokat együttesen és következetesen érvényesítő, nagyszabású vállalkozás jelentősége elsősorban abban van, hogy korszerű kiadásban egy helyen hozzáférhetővé teszi az eddig nagyrészt nehezen elérhető szöveganyagot, megadja az értelmezéshez szükséges, jelenleg rendelkezésre álló tudnivalókat, utal az esetleges problémákra, és ezzel megkönnyíti a további kutatásokat. A közölt források megítélésében nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egykori anyagnak nyilvánvalóan csupán a töredékét ismerjük, s a kötetek nem tartalmazzák a nagy számban fennmaradt latin nyelvű jezsuita drámákat, amelyek nélkül pedig nem határozhatjuk meg pontosan a korabeli színjátszó gyakorlat sajátosságait, változását és szakaszait. Annyi azonban már így is megállapítható, hogy az európai tendenciák kisebb-nagyobb késéssel ugyan, de érvényre jutottak a magyar nyelvű anyagban

is, s a XVIII. században mintegy egymásra torlódva jelentek meg. A nemzeti nyelvhez fordulás nálunk jóval később következett be, mint például olasz, francia vagy német területen, nem történt teljes nyelvváltás, s a latin és az anyanyelvű szövegek egészen a Jézus Társaság feloszlásáig párhuzamosan éltek. A fokozatos elvilágiasodás tendenciája mellett a szövegek meggyőzően tanúsítják a nemzeti nyelvnek a régebben feltételezettnél korábbi és nagyobb arányú használatát, valamint a magyar történelmi tárgyú darabok jelentős előfordulását.

Jól megfigyelhető a szövegekben a drámai formák és az egymással részben ellentétes előadásmódok változatos sokfélesége. Az antik előképek adaptációi együtt voltak jelen a későközépkori színház, azon belül elsősorban a passiójáték elemeivel, az itáliai trionfo-technikával, a neolatin komédiával, a biblikus drámával, valamint az egyházat, annak szentjeit és történetét dicsőítő ünnepi játékokkal. Eltérő dramaturgiai koncepciók gyakran egy darabon belül is megjelentek, s egy sajátos kompilációs technika alkalmazása nyomán különféle kevert formák jöttek létre. Az eredeti szerzői teljesítményt, esztétikai értéket hordozó, illetőleg az anyag többségét kitevő, sorozatban gyártott szövegek színvonalbeli különbsége különösen a gazdag jezsuita drámaelméleti irodalom figyelembevételével szembevetendő. A szövegek és az előadások többségét alapvetően meghatározta a cselekmény figurális vagy parabolikus értelmezése, valamint a színpadi meditációk és a szimbolikus, emblematisz, kulisszák, motívumok gyakorlati jelenléte.

A kötetekkel felvetett, tisztázásra váró kérdések között első helyen említhető a jezsuita színjáték több szempontot érvényesítő műfaji rendszere, érintkezése más műfajokkal és retorikai eszközökkel, valamint ezek integrációja a jelenetes szerkezetbe. Külön kérdéskört alkot a felekezeti, politikai és poetológiai tényezők viszonya, a nemzetközi hatások, az egész európai jezsuita drámairodalmon végigvonuló témák kezelése és a valóban drámai kifejezőeszközök jelenléte. A magyarországi anyag jellegzetességeinek megállapításában nélkülözhetetlen a motívumkincs helyi sajátosságainak és átalakulásának, valamint a nemzeti témák kezelését irányító elveknek a meghatározása. Viszonylag keveset tudunk arról is, hogy milyen a XVIII. századi magyar nyelvű jezsuita anyag kapcsolata a XVI–XVIII. századi latin és a nem jezsuita drámaelmélettel, hogyan alakult viszonya a klasszikus és a humanista irodalmi örökséghez, s milyen hangsúlyt kapott a hagyományos keresztény eszmék bemutatása. Mindezek a kérdések csak további igen alapos kutatásokkal lesznek megválaszolhatók.

Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. METEM, Budapest 1996, 337 old.

A Zombori István által szerkesztett, kiváló történészek tanulmányait tartalmazó kötet megjelenése örvendetes eseménye hazai történetírásunknak. Különösen ünnepivé avatja ezt a publikációt az a körülmény, hogy II. János Pál pápa 1996. őszi magyarországi látogatása alkalmából látott napvilágot. Ezt az ünnepélyességet adja meg a kiadványnak Paskai László bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek előszava, mely azzal a kívánsággal zárul, hogy az itt kiadott tanulmányok történelmi ismereteink gazdagítása mellett „erősítsék lelkünkben a Szentszék iránti hagyományos tiszteletünk és hűségünk Szent István-i örökségét”.

Talán éppen az alkalom magyarázza, hogy a kötet merészen megválasztott címet kapott: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.* A címválasztást az egyes tanulmányok tartalma nem mindenben támasztja alá. Az ország és a katolikus vallás, illetve egyház viszonyának bontakozását az Árpád-korban Gerics József és Ladányi Erzsébet kitűnő tanulmánya (A Szentszék és a magyar állam a 11. században) a Német-római Császárság és Magyarország viszonyának összefüggésében tárgyalja, s okkal teszi ezt, hiszen a német császár, kivált III. Ottó, Szent István kortársa, valóban az egész kereszténység képviselőjének tekintette magát missziós tevékenysége során. Szovák Kornél tanulmánya (Pápai–magyar kapcsolatok a 12. században) hiteles beleérzéssel ragadja meg azokat a szempontokat, melyek a kései gregoriánus pápaságot Magyarországgal kapcsolatos cselekvésében is vezették. Jelentősen finomítja azt a korábban általánosan el-

fogadott egysíkú képet is, mely Könyves Kálmánt mint „gregoriánus meggyőződésű” uralkodót ábrázolta. Az uralkodói kinevezés és a kánoni választás előtörténetének rövid vázlatában mintha túltengene a kora középkori uralkodói gyakorlat ismertetése a jóval korábbi keletű, tisztán egyházi püspökválasztás leírásához képest, ám mindez megmarad az értő objektivitás összefüggésében, s az uralkodói püspökkinevezés megmarad annak ami: „az uralkodói hatalom beavatkozása”-nak (22. old.). A forrásokkal bőven dokumentált és szellemtörténetileg plasztikusan korhű tanulmány a legnagyobb objektivitás igényével és kellő dokumentációval tárgyal olyan nehéz kérdéstről is, mint Kálmán király állítólagos lemondása az investitúráról vagy II. István esetleges lemondó nyilatkozata (26. és 41. old.). Igazán kicsiny a súlya annak a pontosságának, amelyet a szerző III. Sándorral kapcsolatos kijelentéseire az újabb kutatások fényében fűznünk kell: a 34. oldalon jogászpápanak nevezett III. Sándorról (Rolando Bandinelli) korábbi kritikai felvetések után Rudolf Weigand már 1980-ban kimutatta, hogy nem azonos Gratianus Decretumának egyik híres korai kommentátorával, „Rolandus mesterrel”, aki még III. Sándor pápa trónralépése után Bolognában fáradozott a kánonjog oktatása terén. A keresztnév azonossága tehát ebben az esetben – minden valószínűség szerint – nem jelenti a személyek azonosságát. Solymosi László tanulmányát a 13. századi hazai egyházi-politikai viszonyok bemutatásának szenteli, ezen belül azonban figyelmét – harmóniában a kötet címével – elsősorban a pápaság és